

O JEZIČNOJ PORODICI I O STANDARDNIM OBLICIMA NJEZINIH ČLANOVA

DALIBOR BROZOVIĆ

Lingvistika poznaje mnogo pokušaja da se članovi pojedinih indoevropskih jezičnih porodica klasificiraju u genealoškom ili u tipološkom smislu.¹ U svim tim klasifikacijama građu za uspoređivanje daju standardni jezici, odnosno, ukoliko se obrađuju i idiomi kakvi su u slavenskoj jezičnoj porodici kašupski ili polapski, onda se za njih uzima oblik koji je nauci najpristupačniji, to jest, na primjer, za polapski služe sačuvani dijalekatski tekstovi, a za kašupski u praksi Lorentzov *Gemeinpomoranisch*, koji je u biti apstrakcija, radni tehnički oblik.²

Idealna genealoška klasifikacija jedne jezične porodice zahtijevala bi zapravo da predmet uspoređivanja budu pojedinačni dijasistemi jer su samo oni pojavne kategorije adekvatne pojmu porodice jezika: jasno je da ne postoji standardni jezični oblik koji bi bio na nivou jezične porodice nadređen pojedinačnim jezicima, njezinim članovima. Ista postavka vrijedi i za jezični savez: ne postoji standardni oblik koji bi na nivou jezične lige bio nadređen strukturama pojedinih njezinih članova, u stvari i opet dijasistemâ. Drugim riječima, adekvatna, odgovarajuća klasifikacija članova jezične porodice, odnosno jezičnoga saveza, moguća je u principu samo ako se uspoređuju dijasistemi,

¹ Za slavensku porodicu, npr., uz klasifikacije koje spominjem u radu »O usporednom i tipološkom proučavanju slavenskih jezika i dijalekata i o problemu njihova klasificiranja« (Referati za V međunarodni kongres slavista, Sofija, rujna 1963, Zadar, Filozofski fakultet, 1963, str. 81–99; *id.* bez engl. rezimca, *Zadarska revija* XII/1963, str. 81–98), treba navesti i radove V. Skaličke (»Typologie slowanských jazyků, zvláště, ruštiny«, *Vývoj jazyka*, Praha 1960, str. 93–110), M. I. Lekomceve i dr. (»Opyt postroeniâ fonologičeskoj tipologii blizkorodstvennyx jazykov«, *Slavjanskoe jazykoznanie*, Moskva, AN SSSR 1963, str. 423–476), Z. M. Volocke i dr. (»Ob odnom podvode k tipologii slavjanskix jazykov (na materiale sistemy skloneniâ suščestvitelnogo)«, *ibid.*, str. 510–552) i leksikostatističke pokušaje I. Fodora (»The Validity of Glottochronology on the Basis of the Slavonic Languages«, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. VII/1961, fasc. 4, str. 295–346), M. Čejke i A. Lamprechta (»K otázce vzniku a diferenciacie slovanských jazyků«, *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*, A 11, XII/1963, str. 5–20).

² O prirodi tog idioma govorim u prikazu »Nachlassausgaben der kaschubischen Werke von Friedrich Lorentz«, *Kratylos* VIII-2/1963, str. 196–201.

s time da se za klasifikaciju jezične familije nađu odgovarajući genetski kriteriji koji će vjerno pokazati odnose između naslijeđenih supstancija pojedinih članova, kao i odgovarajući tipološki kriteriji koji će isto tako vjerno odraziti odnose između njihovih struktura, odnosno, da se za klasifikaciju jezične lige izaberu i opet odgovarajući tipološki kriteriji.

*

Ostavivši na čas po strani odnos standardnih jezika prema klasifikacionoj problematici jezičnih porodica i saveza, razmotrit ćemo prvo neke vidove same te problematike. Već iznesene postavke znače da se članovi jezične lige mogu podvrći, naravno, samo tipološkoj klasifikaciji, a da se na članstvo jezične porodice može primijeniti i genealoška i tipološka klasifikacija, ali one ne mogu biti u istoj mjeri relevantne za svestranu klasifikaciju bilo koje jezične familije, jer je familija jezika, već sama po sebi, genealoška, a ne tipološka kategorija. Prema tome, često postavljanoj dilemi između genealoške i tipološke klasifikacije ove ili one porodice jezika, ili jezičnih porodica uopće, zapravo i nema mjesta: kriterije određuje sam predmet našeg interesa, a to može biti i supstancija i struktura uspoređivanih srodnih jezika. Ipak postoji hijerarhijska razlika između tih dviju klasifikacija, polazimo li od same jezične porodice, naime, uspoređivanje činjenica naslijeđene supstancije dat će nam i samo za se stanovitu klasifikaciju jezične porodice, otkrit će nam u većoj ili manjoj mjeri uzajamne »srodničke« odnose njezinih članova, naravno, ukoliko se primijeni dovoljan broj dovoljno diskriminantnih kriterija i ukoliko se komparacione operacije izvedu korektno. Za uspoređivanje strukturnih činjenica ne bismo mogli postaviti istu tvrdnju, ono nam ne bi otkrilo, samo za se, nikakvih bitnih pokazatelja srodnosti, ali kad se dobiveni rezultati uklope u već klasificirane činjenice naslijeđene supstancije, onda djeluju kao korekcije i nova je slika srodničkih odnosa svakako vjernija i reljefnija od one što je bila dobivena uspoređivanjem supstancija. Poseban je slučaj kad jedna porodica jezika posjeduje istodobno i jače ili slabije izražene osobine jezičnoga saveza: u tom slučaju tipološki kriteriji nemaju više samo pomoćnu ulogu nego i samostalnu vrijednost, onakvu kao u jezičnom savezu, tj. oslobađaju se ovisnosti od naslijeđene supstancije. Tipičan je primjer takve jezične familije romanska,³ ali mislim da će pojedinih značajki jezične lige biti u svakoj familiji kojoj se članovi ne razvijaju u potpunoj izolaciji jedni od drugih, samo što će u većini familija takve značajke biti od prilično skromne vrijednosti za klasifikaciju porodice kao cjeline, ali mogu biti i vrlo važne za pojedine uže zajednice u okviru familije. Za slavenske jezike vrijedi i jedno i drugo: elementi jezičnoga saveza prilično su bezna-

³ Usp. B. Havránek, »Problematika miješanja jezika«, *Zadarska revija*, XIII/1964, str. 177–185.

čajni za porodicu u cjelini, ali imaju znatnu važnost za pojedine grupacije unutar porodice, bile one inače i genetski uže vezane, ili se zajednički elementi njihove fizionomije i pojavili upravo kao rezultat značajki jezičnog saveza. Uostalom, poznato je da su slavenski jezici članovi pravih, izgrađenih jezičnih liga — balkanske, eurazijske, srednjoevropske — kojih članstvo nije ograničeno samo na slavenske jezike. Nema sumnje da je članstvo u takvim jasno definiranim formacijama važnije nego sudjelovanje u manje očitim zajednicama unutar same slavenske familije, ali ne treba potcijeniti ni tih grupacija sa slabo izraženim značajkama jezičnog saveza. Naime, možemo npr. smatrati da ukrajinski i bjeloruski jezik sudjeluju u okviru slavenske familije u dvjema grupacijama sa stanovitim značajkama jezične lige: 1. rusko-ukrajinsko-bjeloruska, i 2. poljsko-ukrajinsko-bjeloruska. Jasni su razvojni uvjeti koji su doveli do formiranja tih zajednica. Ono što je manje jasno jest činjenica da razlika između tih dviju grupacija nije onako duboka i nepremostiva kako se to čini polazimo li od predodžbi s mladogramatičarskim opterećenjem, tj. gubi se iz vida da u ukupnom zbroju zajedničkih crta istočnoslavenskih jezika ima i takvih osobina koje nisu rezultat zajedničkog podrijetla i članstva u genealoškoj formaciji koju nazivamo istočnoslavenskom granom,⁴ nego su plodovi određenih razvojnih procesa karakterističnih za jezične lige, istih kao oni što dva istočnoslavenska jezika povezuju s poljskim. Ista se postavka može primijeniti i na genealoške grupe unutar zapadnoslavenske i južnoslavenske grane, sigurno je da lužičkosrpska i čehoslovačka grupa imaju prilično izražene oznake jezičnoga saveza, u osjetno manjoj mjeri hrvatskosrpsko-slovenska, a u vrlo visokoj mjeri makedonsko-bugarska i ostatak lehitske grupe (kašupski i poljski). Pri tome hrvatskosrpski jezik ulazi u vrlo složene odnose, koji se mogu ispravno ocijeniti samo ako se spustimo na dijalektološki nivo: članstvo torlačke grupe dijalekata u najoformljenijem jezičnom savezu u Evropi, u balkanskoj ligi, kvantitativno i kvalitativno različiti genetski odnosi kajkavske, čakavske i štokavske grupe dijalekata prema slovenskom jeziku i prema članovima balkanske lige, isto tako različiti odnosi prema inače nedovoljno proučenom srednjoevropskom jezičnom savezu, itd.

Iz iznesenoga se može izvesti zaključak da, iako su za klasifikaciju jezične familije relevantni samo genetski kriteriji, ipak su za potpunu sliku potrebni i tipološki, i to u dva smisla: 1. da bi se osvijetlila

⁴ Termine »grana« (istočnoslavenska, južnoslavenska, zapadnoslavenska) i »grupa« (lehitska, lužičkosrpska, čeho-slovačka, srpskohrvatsko-slovenska, makedonsko-bugarska, i opet istočnoslavenska — ta jedinica figurira dakle na oba nivoa) upotrebljavam prema svom radu »O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata«, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* III/1960, Novi Sad, str. 68—88, kraća verzija »O kryteriach strukturalnych i genetycznych w klasyfikacji dialektów chorwackoserbskich«, *Biuletin Polskiego towarzystwa językoznawczego*, XXII/1963, str. 175—191.

struktura naslijeđene supstancije, jer razvojno iste činjenice mogu biti dijelovi različitih sistema i razvojno različite činjenice mogu biti dijelovi istih sistema, i 2. da bi se objasnili strukturalni odnosi stvoreni razvojnim procesima što imaju značajke jezičnih liga, imali ti procesi značenje i za familiju u cjelini kao u romanskom slučaju, ili bili važni prvenstveno za posebne grupacije unutar familije.⁵ Naravno, primije-njeni tipološki kriteriji funkcionirat će na jedan način ako se njima određuje samo struktura naslijeđene supstancije, a na drugi ako služe za tipološku definiciju pojava koje su rezultat procesâ karakterističnih za jezične lige. Na primjer, razvojno alternirani naslijeđeni oblici prostih preteritalnih vremena u lužičkim jezicima, u hrvatskosrpskom, makedonskom i bugarskome predstavljaju u svakom pojedinom slučaju dio sistema glagolskih vremena danoga jezika i daju se tipološki pro-učavati konfrontirajući se međusobno i s onim sustavima u kojima takvih vremena nema, tj. u svim preostalim slavenskim jezicima, ali mogu se proučavati i nezavisno od naslijeđene supstancije, tj. onako kako postupamo kod jezičnih liga. U tom ćemo slučaju lužičkosrpski imperfekt i aorist analizirati u jukstapoziciji s njemačkim preteritom, a makedonski i bugarski u jukstapoziciji s prostim preteritalnim vre-menima u balkanskim jezicima. U oba se slučaja radi o različitoj sup-stanciji kod slavenskih i neslavenskih partnera, ali strukturalni se odnosi mogu lijepo izučavati potpuno nezavisno od nje. Isto tako ilu-strativan primjer pruža nam standardni bugarski i makedonski prozo-dijski sustav. Prvi se može usporediti s istočnoslavenskim, drugi u nešto manjoj mjeri s poljskim i u još manjoj s lužičkima, ali važno je također da su oba ujedno i elementi strukture balkanske jezične lige.⁶ To znači, npr., da pojedine činjenice jednoga jezika kao što je makedonski moramo interpretirati i kao rezultat autonomne evolucije naslijeđene supstancije (evolucije makedonske, istočne južnoslavenske i općejužno-slavenske) i kao rezultat razvitka cjelokupne strukture makedonskog jezika, u kojoj se te činjenice realiziraju, ali moramo ih interpretirati i u vezi s procesima što su rezultat odnosâ koji imaju značajke jezične lige, u ovom primjeru odnosâ prema bugarskom jeziku i srpskim dija-lektima s jedne strane i prema balkanskom savezu kao cjelini i even-tualnim širim zonama s druge strane. U tome se svjetlu pruža moguć-

⁵ To vrijedi i na višem nivou — baltoslavenska zajednica ima npr. istodobno i karakter genetske formacije i pojedine značajke jezične lige (govorim o tome u svom referatu cit. u op. 1 i u radu »O važnosti baltičkih jezika za slavistiku, osobito za našu dijalektologiju«, *Jezik VIII/1959-60*, str. 111–124). Poseban su slučaj lokalne mlade balto-slavenske formacije tipa jezične lige: poljsko-litavska, bjelo-rusko-litavska.

⁶ Naravno, u širem fonološkom smislu možemo prozodijske sustave pojedinih slavenskih jezika tretirati i u okviru velikih evropskih i eurazijskih tipoloških zona s više-manje izraženim značajkama jezičnih saveza. Usp. P. Ivić, »Importance des caractéristiques structurales pour la description et la classification des dialectes«, *Orbis XII-1/1963*, str. 117–131.

nost da se i pitanje tzv. utjecajã interpretira na drukčiji naćin, sistematskiji i bolje uklopljen u ukupnost razvojnih procesa, ali ne bih Źelio ulaziti u to na ovom mjestu, iznio bih samo jedan moment. Dosad sam govorio samo o naslijeđenoj supstanciji i o raznim vrstama strukturalnih odnosa u kojima se ona realizira. Ali poznato je da supstancija svakoga jezika posjeduje i stećene elemente, bili oni rezultat autonomnog razvoja vlastitih materijalnih i tvorbenih rezervi ili rezultat tzv. utjecajã. Sa stanovišta jezićne porodice elementi stećene supstancije vaŹni su u negativnom smislu, oni nam govore da pojedini jezik u određenim rubrikama nema više ovoga ili onoga elementa supstancije koja je nekada bila zajednićka cijeloj porodici i da je njegovo mjesto zauzeo jedan novi element. Sa stanovišta jezićne lige stećeni supstancijalni elementi obićno nemaju veće vrijednosti iako mogu, ako ih je mnogo, znatno povećavati zajednićku fizionomiju ćlanova lige. Naime, stećeni supstancijalni elementi u pravilu nemaju strukturalnog znaćenja, radi se gotovo uvijek o izoliranim ćinjenicama što se ne uklapaju ni u kakav sustav, obićno o banalnim leksićkim pozajmicama, ćesto i o semantićkim sadržajima, dakle o unutarljivoj supstanciji. Vrlo su rijetki i netipićni slućajevi kao slavensko vokativno -o kod rumunjskih imenica Źenskog roda, što ima, naravno, i stanovitu strukturalnu vrijednost jer se radi doduše o supstancijalnoj ćinjenici, ali ujedno i o ćinjenici sistematskog karaktera. Razumije se da bi njezina strukturalna vrijednost bila još veća da je i sam vokativ kao gramatićka kategorija takoděr pozajmljen.

*

Sva iznesena problematika pokazuje nam da standardni jezici, kao što je rećeno u poćetku, nikako nisu pogodni objekti za komparativna proućavanja, genealoška ili tipološka. Vidjeli smo da se genetske i tipološke formacije stvaraju na raznim nivoima, tj. u genealoškom smislu na raznim hijerarhijskim stupnjevima dijalekatskog i jezićnog nivoa, od mjesnoga govora do porodice jezika, uŹe (npr. slavenska) i Źire (npr. indoevropska),⁷ a u tipološkom smislu od lokalnih formacija tipa više ili manje izgrađene lige pa do velikih zonalnih zajednica. Standardni su jezici naprotiv u principu svi kao fenomeni na istoj ravnini, bez obzira kakvi bili genetski odnosi između supstancija od kojih su izgrađeni. Dapaće, sa stanovišta teorije standardnih jezika nije ništa opasnije nego kad se pojmovne kategorije one lingvistike koja s genealoškog ili tipološkog stanovišta proućava organski jezićni razvoj, mehanićki prenose na teren standardnih jezika. To dovodi do krivih identifikacija od kojih je, po mom mišljenju, najštetnija jezik = standardni jezik. Odgovaramo li na pitanje je li dani idiom jezik

⁷ Usp. rad u op. 4.

uopće, moramo odrediti odnose njegove supstancije i strukture prema supstancijama i strukturama »srodnih« idiona. Prikladni genetski i tipološki kriteriji dat će nam odgovor: zaslužuje li taj idiom »rang« jezika ili ćemo ga tretirati na dijalekatskom nivou, višem ili nižem, ali u načelu svakako u okviru kojeg jezika. Koliko god takvi kriteriji bili još u jezičnoj znanosti nerazrađeni i koliko god bila metodologija njihove primjene još neusavršena i podložna subjektivnim momentima, mislim da ipak nema mjesta apriornom skepticizmu. Ali pitanje »ima li dani idiom svoj standardni oblik?« ne treba da se nalazi među kriterijima koji odlučuju o rangu organskih formacija. Naravno, kao što ćemo vidjeti poslije, standardni oblik, kad je jednom već formiran, utječe na supstanciju i strukturu podloge na kojoj je izgrađen, ali za odluku o rangu jezika uopće odlučivat će onda samo konkretni rezultati takva utjecaja, a ne sama činjenica postoji li ili ne postoji standardni jezični oblik. Naprotiv, za odluku ima li koji idiom karakter standardnog jezika neće uopće biti relevantni podaci o njegovoj supstanciji i strukturi, nego samo njegova priroda kao komunikacionog i ekspresionog instrumenta određene civilizacije, njegove funkcionalne kvalitete kao takva instrumenta i, konačno, karakter same civilizacije o kojoj se radi. Bitno je za definiciju standardnog jezika da je on jezični oblik, uvijek normiran, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao za potrebe etničke civilizacije. U toj definiciji nema mjesta za pitanje ima li taj idiom lingvistički rang jezika, što znači da se standardni jezik može formirati i na podlozi koja, s lingvističkog stanovišta, ima dijalekatski rang.

Drugim riječima, iako se konkretni standardni jezici u praksi najčešće poklapaju s »jezicima uopće«, ta činjenica nema odlučnog značenja: standardnost jednog idioma određuje se kriterijima koji obrađuju njegovu funkciju i karakter civilizacionog instrumenta, a ti su kriteriji neinteresantni za određivanje lingvističkog ranga jezika; s druge strane, taj se rang određuje kriterijima što obrađuju osobine supstancije i strukture, a oni su neinteresantni sa stanovišta standardnosti. Zato su rasprave o slučajevima kad te dvije serije kriterija daju različite rezultate najčešće bespredmetne. Na primjer, činjenica da su rumunjski i moldavski dva različita standardna jezika ne treba da nas zbunjuje i da se nademo u dilemi hoćemo li u popis članova romanske jezične porodice uvrstiti oba ili samo jedan, bez obzira kako taj jedan nazvali, praktički ga nazivamo rumunjskim. Tu ne može biti zabune: tražimo li broj članova romanske porodice, figurirat će, po mom mišljenju, na popisu samo jedan, jer razlike u supstanciji i strukturi rumunjskog i moldavskog standardnog jezika nalaze se sa stanovišta romanske familije na nivou kojemu se ne bi mogao priznati rang jezika. Drugo je pitanje tražimo li broj standardnih jezika

kojima je supstancija i struktura romanska.⁸ U taj popis treba da uđu i rumunjski i moldavski, ali iz onoga prvoga ispast će sada sardski i provansalski. Važno je samo shvatiti da činjenica što sardski i provansalski jezik neće figurirati na listi standardnih jezika s romanskom supstancijom i strukturom⁹ ne utječe na njihov lingvistički rang, njega može ugroziti samo ono što bi stavljalo u sumnju lingvističku autonomnost njihove supstancije i strukture, a nju, mislim, ništa ozbiljno ne ugrožava.¹⁰ Sličan je slučaj s kašupskim u slavenskoj jezičnoj porodici, ali ne i identičan jer se kod kašupskoga izražavaju i ozbiljne sumnje u samostalnost njegove supstancije i strukture u okviru slavenske porodice i u odnosu na poljski jezik. Sam smatram da ta skepsa nije dovoljno opravdana, ali o tome se može raspravljati, a o argumentu o nepostojanju standardnog kašupskog jezika ne može biti rasprave u ovom kontekstu, koliko god taj argument odražavao jednu inače nepobitnu i očitu istinu.

Dosadanja su izlaganja iznesena u namjerno oštro shematiziranom vidu, s namjerno strogim distingviranjem pojava. Ali kad je taj cilj jednom postignut, onda se u praksi mogu uzeti u obzir i drugi momenti koji ublažuju opreke — važno je da kategorijsko razlikovanje ostane prisutno u svijesti, bez obzira kakve se konkretne operacije izvodile. Tako, s jedne strane, treba priznati da postojanje ili nepostojanje standardnog oblika ipak utječe na organske jezične formacije, tj. na dijasisteme raznih rangova, u prvom redu na jezik uopće, tj. na dijasistem s rangom jezika. Čim se jedno društvo nađe u situaciji da mu je standardni jezik potreban, ono će i stvoriti svoj standardni jezik, odnosno prihvatiti kakav drugi, milom ili silom, »srodan« ili »nesrodan«. Od toga će momenta standardni jezik utjecati na supstanciju i strukturu organskoga govora govornih subjekata koji se tim jezikom služe, i to bez obzira u kakvu se lingvističkom odnosu nalazile supstancije i strukture tih dvaju kategorijski različitih idioma. Naravno, ako supstancija i struktura dijalekatske osnovice standardnog jezika pripadaju istom onom dijasistemu ranga jezika kojemu pripadaju supstancija i struktura danoga organskog govora, onda će se one početi postepeno mijenjati, centripetalna sila standardnog jezika djelovat će da on

⁸ Struktura ima, naravno, u toj formulaciji ograničeno značenje — misli se na naslijeđene strukturalne značajke, ili one što su se razvile iz tzv. »zajedničkih razvojnih tendencija« jezične porodice.

⁹ Praktički bismo umjesto te glomazne formulacije mogli reći »romanski standardni jezici«, ali to može biti samo »radni termin« i to pod uvjetom da ne utječe na predodžbeni sadržaj svoje nocije.

¹⁰ Drugo je pitanje u kolikoj je mjeri ugrožena sama egzistencija tih jezika, o čemu će poslije biti riječ.

postane osnovni obrazac prema kojemu će se odvijati daljnji razvoj danoga organskog govora, kao i svih ostalih govora svih dijalekata koji se prema tom standardnom jeziku nalaze u istom odnosu. Mehanizam tih razvojnih procesa pokazivat će stanovite značajke, recimo, »dijalekatske lige«. Pri odgovarajućim civilizacionim uvjetima ti će procesi dovesti konačno do izumiranja dijalekata. Slično se događa i kad koegzistiraju dva srodna dijasistema u rangu jezika, od kojih prvi posjeduje i svoj standardni oblik, a drugi ga nema pa se govorni subjekti organskih govora raznih dijalekata drugog dijasistema služe za određene civilizacione potrebe standardnim jezikom prvog dijasistema. Proces u govorima i dijalektima drugog dijasistema bit će sada slični onima što su malo prije izneseni i u određenim će uvjetima biti i završeni s istim rezultatom, tj. s izumiranjem govora i dijalekata drugog dijasistema. Kao prelazna faza formirat će se novi dijalekti prvog dijasistema, koji će se od njegovih originalnih dijalekata razlikovati doduše genezom i supstratom. Slični se procesi događaju, uostalom, vrlo često kad se u određenim historijskim uvjetima dijalekti jednoga dijasistema nadu izvan akcione sfere vlastitog standardnog jezika i uđu u sferu standardnog jezika izgrađenog na temelju susjednog srodnog dijasistema, osobito ako područje o kojem se radi uđe u okvir nacije koja se služi standardnim jezikom toga drugog dijasistema. Ukoliko se pak formiranje nacije izvršilo prije nego što je to područje došlo pod utjecajnu sferu drugoga standardnog jezika, svi će ti procesi biti usporeni, a najčešće će biti i onemogućeno da dovedu do ozbiljnijih rezultata. I za jedan i za drugi slučaj Evropa nam pruža mnogo primjera i mislim da ih nije potrebno nabrajati. Reći ću samo jedno: nacija, standardni jezik i dijasistem ranga jezika predstavljaju tri principijelno različite pojavne kategorije, koje se najčešće više-manje podudaraju, ali to nije nužnost. Istina jest, postoji tendencija da se na terenu jednoga dijasistema ranga jezika obrazuje jedna nacija i jedan standardni jezik, i to je prirodno jer se standardni jezik mora izgrađivati na određenoj jezičnoj osnovici i jer je jezik kao takav jedan od elemenata etničke fizionomije, a nacija je etničko-socijalna formacija. I istina jest da, dijalektički gledano, postoji i djelovanje u obratnom pravcu: naciji treba standardni jezik i ona forsira njegovo formiranje ukoliko ga nije naslijedila od prekapitalističkih etno-socijalnih formacija, a standardni jezik, jednom formiran, utječe na dijasistem. Ali isto je tako istina da mogu postojati i različite druge kombinacije. Na primjer, pod povoljnim uvjetima mogu se dugo održati kombinacije po formuli *1 nacija / 1 std. jezik / 2 dijasistema* (spomenuli slučajevi: poljsko-kašupski, francusko-provansalski, talijansko-sardski), ili po formuli *2 nacije / 2 std. jezika / 1 dijasistem* (spomenuti rumunjsko-moldavski slučaj), ili po formuli *1 nacija / 2 std. jezika / 2 dijasistema* (norveški i lužičkosprski slučaj, uz rezervu da Lužički Srbi nemaju

razvijene sve atribute nacije)¹¹ ili po formuli *2 nacije / 1 std. jezik / 1 dijasistem* (npr. anglo-američki ili srpsko-hrvatski slučaj) itd. Neću ulaziti u sociološki aspekt toga problema, a njemu sam govorio prije desetak godina,¹² a neću razmatrati ni slučajeva kad u formulu ulaze i nesrodni dijasistemi.¹³ Iznijet ću samo nekoliko momenata koji su bliže vezani uz odnos jezične porodice i standardnih oblika njezinih članova.

Kao što nepostojanje standardnog oblika ugrožava u nepovoljnim prilikama održanje egzistencije pojedinih dijasistema, osobito ako dođu u sferu djelovanja standardnog oblika susjednoga srodnog dijasistema, isto je tako moguće i obratno djelovanje, tj. da postojanje dvaju standardnih oblika u okviru istog dijasistema počne ugrožavati lingvističko jedinstvo danoga dijasistema. Za takav su razvoj potrebni određeni uvjeti koji zavise od obiju komponenata što definiraju standardni jezik kao pojavu, tj. da ima određenu jezičnu supstanciju i strukturu po kojima i jest jezik, i da je normirani instrument više civilizacije određene etničko-socijalne formacije, danas obično nacije, po kojoj funkciji i zaslužuje atribut »standardni«. Prvi je uvjet da dijalekatske osnovice dvaju standardnih jezika budu dovoljno različite, da budu i terenski i jezično dovoljno udaljene u okviru dijasistema. Ako se tom uvjetu priključe i drugi, sociološki i politički, kulturni, ekonomski, geografski i sl., onda će normalno djelovanje standardnih jezika, kakvo je već opisano, utjecati na osnovice u pravcu koji vodi razbijanju dijasistema. Naravno, za to je potrebno mnogo vremena, ali sigurno je da ima u Evropi nekoliko dijasistema u rangu jezika koji svoju lingvističku samostalnost duguju baš takvim procesima. Ako pak u supstanciji i strukturi dvaju standardnih jezika istoga dijasistema nema važnijih razlika, onda se približavamo pojmu varijanata standardnog

¹¹ Važno je pri tome da kuličan moment ne predstavlja toliko odnos Donja Lužica : Gornja Lužica koliko odnos Lužički Srbi : Nijemci. Podrobnije o tome govorim u radovima »O prirodi i funkcijama standardnog jezika«, *Létopis Instituta za serbski ľudospyt*, A-8/1901, Budyšin, str. 161—167, »O slavističkom i općelingvističkom pristupu lužičkim jezicima«, *Rudovi* III/1961—62, sv. 3, Zadar, Filozofski fakultet, 1962, str. 48—65.

¹² »Jezik i nacija«, *Pogledi* I/1952—53, Zagreb 1953, str. 794—801.

¹³ Švicarski slučaj, inače ekstreman, mogao bi se definirati ovakvom kompliciranom formulom: *1 naciji slična sociološka formacija koja funkcioniše kao nacija, 4 std. jezika*, od kojih je 1 (romantsch) nehomogen i nedovoljno formiran i ujedno samo taj 1 ne služi i drugim nacijama, a ostala 3 služe, i konačno, *4 dijasistema*, od kojih su 3 romanska, 1 germanski, s time da se sva 4 prostiru i izvan terena dane sociološke formacije, ali dok prva 3 imaju i na tim područjima isti std. oblik, četvrti (romantsch) dao je izvan te formacije gradu za razvitak jednog drugog std. jezika, također vrlo nerazvijenog i na vrlo udaljenoj dijalekatskoj osnovici (furlanski). Najjasniju sliku o odnosima između furlanskoga i engandinske varijante romanča pruža u općeromanskim okvirima rad Ž. Muljačića »Nova klasifikacija romanskih jezika i dalmatski«, *Rudovi* XX/1963, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, str. 77—96.

jezika. Mnogi nacionalni standardni jezici počeli su svoj razvitak tako da su se isprva razvijali u dvije-tri lingvistički slične varijante, koje su se poslije stopile u procesu formiranja nacionalnog standardnog jezika.¹⁴ Ali ako se varijante razvijaju u višenacionalnom dijasistemu, onda do potpunog stapanja ne dolazi makar za nj postojali i najpovoljniji lingvistički uvjeti, tj. makar se praktički radilo gotovo o identitetu supstancije i strukture. Naime, standardni jezik kao viši civilizacioni instrument nacije zavisi od te svoje funkcije i ulazi u dijalektički odnos u kojem ono što se izražava djeluje na sredstvo izražavanja. Uz povoljne sociološke uvjete u najširem smislu varijante koje imaju praktički identičnu supstanciju i strukturu, kao što je to u spomenutom srpsko-hrvatskom i anglo-američkom slučaju, ili još više u njemačko-austrijskom, razvijat će se više-manje paralelno, u ravnoteži centripetalnih i centrifugalnih sila; opće normalizacione tendencije, koje su u prirodi svakoga standardnog jezika, težit će neprestano prema niveliranju razlika između nacionalnih varijanata u hrvatskosrpskom, engleskom ili njemačkom jeziku, a dijalekti, književnost, nacionalna duhovna i materijalna civilizacija, geografski momenti i sl. davat će uvijek nove materijale za razlikovanje varijanata. U nacionalno homogenim standardnim jezicima ti i slični izvori daju također materijal za dublete, ali u takvim jezicima ne dolazi do osjetnije polarizacije dubleta, nego one neko vrijeme koegzistiraju, a onda ili jedna nestane iz standarda i padne na supstandardni nivo, odnosno kao arhaizam postane dio stilističke strukture, ili se dublete funkcionalno diferenciraju i tako prestanu biti dubletama. Analognih procesa ima i u nacionalno nehomogenim jezicima, ali za njih je karakterističnija polarizacija novih dubleta tako da se svaka veže uz jednu varijantu.¹⁵ Procesi u oba pravca mogu se i ubrzavati i usporavati svjesnim intervencijama, ali mogućnosti tih intervencija prilično su ograničene po samoj biti stvari, a osim toga nastojanjima da se razlike mehanički povećaju ili mehanički smanje nedostaje i ozbiljnosti i realizma — bez obzira o kakvu se cilju radilo: odnos između investiranih napora i postignutih rezultata tako je neekonomičan da već to otkriva idealističku prirodu mehaničkih intervencija.

¹⁴ U slučaju da se varijante lingvistički, tj. dijalekatski, oštro razlikuju, neće doći do pravog stapanja, nego će u procesu formiranja nacionalnog std. jezika jedna od njih prevladati.

¹⁵ Naravno, dublete postoje i unutar varijanata, kao i u svakom drugom jezičnom sistemu. Moguće je npr. slučaj da varijanta A ima dubletu a, a varijanta B dublete a i b, ili da u objema varijantama koegzistiraju i dubleta a i dubleta b, s eventualnim razlikama u funkciji i frekvenciji. Tipičan primjer iz hrvatskosrpskog std. jezika bile bi na leksičkom planu dublete *promet* i *saobraćaj*. U značenjima »robni promet« ili »oblici saobraćaja među ljudima« noma većih razlika, ali u značenju »cestovni promet/saobraćaj« varijante se ponašaju osjetno različito, prvenstveno u frekvenciji.

Ima jedna slaba strana u svakom raspravljanju ove vrsti. Radi se o opasnosti od subjektivnih ocjena: nije naime nimalo sigurno da će dva istraživača doći do istih rezultata kad proučavaju razne prelazne oblike kojima obiluje stvarnost. Kako odrediti, na primjer, treba li jedan fenomen tretirati kao dijasistem u rangu jezika ili kao dijasistem ranga nižega odnosno višega od jezika, tj. kao grupu dijalekata odnosno grupu jezika, ili kako odrediti kada više ne možemo govoriti o dva standardna jezika formirana na osnovici istog dijasistema nego moramo govoriti o dva dijasistema s rangom jezika, ili odrediti gdje je granica između dviju varijanata jednoga standardnog jezika i dvaju standardnih jezika sa supstancijom koja pripada istom dijasistemu — može se raditi o dvjema varijantama s osjetnim supstancijalnim razlikama, a može biti riječ o dva standardna jezika s relativno malim razlikama, ili kako odrediti od kojeg časa možemo o jednom pisanom jezičnom obliku govoriti kao o već više-manje formiranom standardnom jeziku, itd., itd. Objektivna stvarnost pruža bezbroj mogućnosti. Na primjer, uzmimo donjonjemački dijasistem. Sa stanovišta germanške jezične porodice, ili na nižem nivou, sa stanovišta zapadnogermanske grane, taj će dijasistem fungirati kao jedinica s rangom jezika. Na njemačkom nacionalnom području donjonjemački dijasistem nema svoga standardnog oblika, nego gornjonjemački standardni jezik vrši sve funkcije jezičnog instrumenta više civilizacije. U beletristici i u nižim civilizacionim sferama upotrebljava se nekoliko nenormiranih pisanih jezičnih oblika sa zajedničkim nazivom *Plattdeutsch*.¹⁶ Na holandsko-flamanskom području, ili nizozemskom u širem smislu, formirao se jedan standardni jezik s dvjema vrlo sličnim varijantama, holandskom u Holandiji i flamanskom u Belgiji. U Južnoafričkoj Republici razvio se na osnovi holandskih dijalekata donjonjemačkog dijasistema poseban standardni jezik, burski (Afrikaans), zasad još nedovoljno individualiziran, ali s tendencijama sve većeg osamostaljenja. U Njemačkoj su donjonjemački dijalekti podvrgnuti utjecajima (gornjonjemačkog standardnog jezika,¹⁷ u Belgiji i Južnoj Africi standardni jezik na donjonjemačkoj osnovi ulazi u specifične odnose sa standardnim francuskim odnosno engleskim u okviru naciji slične belgijske odnosno južnoafričke sociološke formacije. U Holandiji s nizozemskim standardnim jezikom na donjonjemačkoj osnovi koegzistira jedan drugi zapadnogermanski dijasistem s rangom jezika, friški (frijzonski), koji je stao na pol puta u procesu stvaranja standardnog jezika. Jedan manji dio terena koji zauzima friški dijasistem nalazi se u

¹⁶ U tom fenomenu govorim usputno u dvjema raspravama u *Hrvatskom kolu* V/1952, u predgovoru *Antologiji novije kajkavske lirike* N. Pavića, Zagreb 1958, str. 9–22, i u raspravi »O karakteru ikašupske književnosti«, *Księga ku czci Zdzisława Stiebera* (u tisku).

¹⁷ Uz jezik pristaje atribut »gornjonjemački«, uz atribut standardni atribut »njemački«.

Njemačkoj i izložen je utjecajima njemačkog standardnog jezika. Sa stanovišta germanske porodice friški, gornjonjemački i donjonjemački dijasistem predstavljaju ravnopravne jedinice, sa stanovišta teorije standardnih jezika odnos (gornjo)njemačkog standardnog jezika prema njemačkim donjonjemačkim dijalektima vrlo je sličan odnosu holandskog donjonjemačkog standardnog jezika prema friškim dijalektima. I tako dalje — analiza bi se mogla još podrobnije razvijati, ali mislim da je dosta i ovoliko. Svi izneseni primjeri pokazuju da sheme nikada ne mogu biti dovoljno razrađene kako bi se mogle obuhvatiti sve pojave i svi odnosi i kako bi svaka u praksi realizirana kombinacija pojedinačnih značajki mogla dobiti svoju terminološku etiketu. Ali moramo biti svjesni da postoje različite značajke koje nam mogu poslužiti kao kriteriji za uočavanje pojava i njihovih odnosa, i moramo biti sposobni da uočavamo te raznorodne značajke što otkrivaju različitost stupnjeva u istim kategorijama i različitost kategorija na istim stupnjevima. Mislim da sam pokazao da je standardni jezik kategorijski različita pojava od jezika uopće i ujedno da se te dvije kategorije ne moraju uvijek realizirati ni na istim hijerarhijskim stupnjevima. S druge strane, iako se iz toga mora izvući zaključak da su standardni jezici nepodesni kao objekti komparativnog proučavanja jezičnih porodica i jezičnih liga, ipak postoji određena međuzavisnost između standardnih jezika i dijasistema.¹⁸

Dovoljno je samo da se shvati važnost i domet tih postavki. Čim one postanu sastavnim dijelom svijesti komparativista, moći će se u uspoređivanju služiti standardnim jezicima kao surogatima za dijasisteme, a da od toga ne bude nikakve ozbiljnije opasnosti. Jer gledamo li optimalistički i maksimalistički, samo dijasistemi mogu biti relevantni, ali ako gledamo realno, moramo se pomiriti s činjenicom da su na današnjem stupnju nauke dijasistemi praktički samo pojmovi koji ne pružaju materijalnih činjenica za konkretne operacije. Zato se u praksi možemo služiti standardnim jezicima u proučavanju porodica i liga i u pokušajima za klasifikaciju njihova članstva, a već sama svijest da je ta uloga standardnih jezika surogatnog karaktera bit će dovoljna za potrebne korekcije u toku rada.

Ostalo je još jedno pitanje: ako između standardnih jezika i dijasistema postoji međuzavisnost, zar je onda moguće ograničiti u komparativnim proučavanjima standardne jezike samo na ulogu nadomjestka za dijasisteme? Mislim da nije moguće. S jedne strane, baš zbog spomenute međuzavisnosti bilo bi korisno klasificirati stan-

¹⁸ U stvari, svaki standardni jezik sačinjava neku vrst jezičnog saveza sa svim organskim govorima područja na kojem se upotrebljava, pripadali ti govori istom dijasistemu kojemu i dani standardni jezik, ili možda čak i ne bili srodni s njime. Pri tom se u procesima unutar takve svojevrsne »jezične lige« manifestiraju zapravo gotovo svi fenomeni poznati iz koncepcije Uriela Weinreicha o jezicima u kontaktu.

dardne jezike pojedinih jezičnih porodica, i to klasificirati ih upravo kao standardne jezike. Dobivena klasifikacija razlikovat će se, naravno, od svake druge klasifikacije dane jezične familije, kojim god genealoškim ili tipološkim kriterijima bila izvedena. Ali uzeta kao cjelina, takva će klasifikacija biti vrlo korisna. Ona ne smije biti uključena u klasifikaciju familije, tj. ne smije biti tretirana kao jedan kriterij više — jasno je da je »standardnost« kategorijski različita od bilo koje osobine jezične supstancije i strukture. No takva će nam klasifikacija mnogo pomoći da sagledamo rezultate neprestanog utjecanja standardnih jezika na dijasisteme, i to da ih sagledamo u konfrontaciji dviju cjelina, u kojoj će nam se sigurno otkriti pojedini detalji što pri konfrontaciji pojedinačnih standardnih jezika sa supstancijom i strukturom pojedinačnih dijasistema izmiču pažnji. I još nešto: klasifikacije standardnih jezika pojedinih familija moraju imati i stanovitu ne malu vrijednost ne samo sa stanovišta familija i komparativistike nego i sa stanovišta teorije standardnih jezika. To je autonomna lingvistička disciplina koja je svagdje, izuzev unekoliko Češku,¹⁹ u odnosu na druge lingvističke discipline veoma zapostavljena.

Izbor kriterija i metodologija takve klasifikacije standardnih jezika mogu se lako odrediti u skladu sa svim ovdje iznesenim postavkama. Cilj treba da bude klasifikacija »standardnosti« pojedinih standardnih jezika kojima je supstancija i struktura srodna sa stanovišta jezične familije. Ali »standardnost« je, vidjeli smo, nezavisna od supstancije i strukture — prema tome ne može se ni mjeriti genealoškim ili tipološkim kriterijima. To znači da se kriteriji za klasifikaciju standardnosti moraju birati prema njezinim vlastitim značajkama, tj. moraju nam omogućivati da uočavamo, mjerimo i ocjenjujemo normiranost standardnog jezika, njegovu funkcionalnost kao instrumenta više civilizacije, odnos prema samim nacionalnim i civilizacionim kompleksima, način formiranja, pojavni (ne supstancijalni ili strukturalni) karakter osnovice na kojoj je formiran, i konačno, sistem (orto)grafije. Drugim riječima, spisak kriterija treba da bude takav da se bez promjene formulacija može primijeniti na bilo koju jezičnu familiju, da ima apstraktan fenomenološki karakter. Na problem takve klasifikacije »standardnosti« već sam se dva puta navraćao²⁰ — i nadam se da ću uskoro moći predložiti jednu kvantitativnu klasifikaciju slavenskih standardnih jezika.

¹⁹ Knjiga akad. B. Havráneka *Studie o spisovném jazyce*. Praha, 1963, predstavlja u slavistici prekretnicu u tretiranju slavenskih standardnih jezika uopće i u klasifikacionoj problematici posebno. Usp. s njegov kasniji referat »Srovnávací studium struktury spisovných jazyků slovanských«, *Ceskoslovenské přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*, Praha 1963, str. 5–10.

²⁰ Prvi pokušaj s 5 kriterija izveo sam u referatu što se spominje u op. 1, drugi s 8 kriterija u raspravi »Vuk i novoštokavska folklorna koine (Prilog tipolojji slavenskih standardnih jezika)«, *Slavia XXXII* (u tisku).

D. Brozović: THE LANGUAGE FAMILY AND THE STANDARD FORMS OF ITS MEMBERS

Summary

Both substance and structure of each of the members are relevant for the classification of a language family; therefore both genetic (chiefly of statistical nature) and typological criteria should be employed. Typological criteria are subordinated because: (1) a language family is a genealogical category and (2) typological elements merely specify the realization of substance. Of course, in comparing the members of a language league typological criteria alone are relevant because a league is a typological category. Naturally, a genetic classification often displays elements and features characteristic of a league. Thus in the East Slavic group a considerable percentage of common traits derives from typological convergence. This is true for the Romance family even to a greater extent. On the other hand, a partial league having no genetic counterpart may appear within a family (such as Polish—White Russian—Ukrainian league within the Slavic family).

It would be ideal if diasystems only were considered in comparative operations, both genetic — in families, and typological — in leagues. Since such diasystems are not available in linguistics as yet, standard languages and dialect materials serve the purpose. This should not prove a serious drawback if one is aware of standard languages acting in such cases as substitutes and due corrections are made in the process of comparison (e. g. on historical or dialectal levels), but it may be so if applying the equation »standard language = language in general«. Language in general can function as a diasystem of language »rank« only, i. e. of rank higher than that of dialectal diasystems. Complications arise in the rare cases of diasystems having language rank but without its standard member (Sardinian, Kasubian), or having more than one (Rumanian and Moldavian standard languages), or if the area of a diasystem covers several standard languages (Low German diasystem comprising Dutch and High German languages). Varieties of a standard language (Serbian and Croatian, Flemish and Dutch, British and American) as well as the independence of nations (ethnological-social formations) from both standard languages and diasystems should be borne in mind. As a matter of fact, in the area of its use, each standard language forms a league *sui generis* with all its organic idiolects, related or not.

A classification of standard forms of languages of a family would facilitate the understanding of the problem. Such classifications are not to be done on the basis of substance or structure but on the basis of standardness of the respective languages. As a matter of principle, these criteria should be of the type which is easily applicable to any family. The work on a classification of Slavic standard languages following these principles is in progress.